

Ximmat Xusanov

SamDU, 2-kurs magistranti.

Email: xusanovximmat@gmail.com

Professor Rezvani Babak taqrizi asosida

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14499953>

ANGLIYA-MISR KONDIMIUNI DAVRIDA MUHAMMAD AHMAD BOSHCHILIGIDAGI MAHDIYCHILAR HARAKATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada chet el mustamlakachilariga va Misr hukumatiga qarshi milliy-ozodlik harakatining yetakchilaridan biri hisoblanmish Muhammad Ahmadning mamlakatni saqlab qolish, Mahdiylar davlatini tuzishi, ekspedetsiyalarga qarshi kurashi hamda Mahdiychilar davlatidagi siyosiy tizimni o'zgartirish hamda boshqaruvni demokratlashtirish yo'lida amalga oshirgan chora-tadbirlari o'z ifodasini topgan. Shuningdek, ushbu ilmiy ishda Sudan mahalliy xalqining mustamlakachilariga qarshi olib borgan mardonavor qarshilik harakatlari, mudofaani ta'minlash yo'lida bajarilgan ishlar tafsiloti batafsil yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Xadiv, Muhammad Ahmad, Mahdiychilar, Xadiv Ismoil, Charlz Gordon, posho Tavfiq, Suvaysh kanali, Sudan, Angliya, Misr, ekspedetsiya, Xartum, xalifa Abdulloh ibn Muhammad.

XIX asr oxirida – XX asr boshlarida Sharqiy Sudan Misr qaramog'ida edi. Sudan tarixidagi o'n sakkiz yillik urush natijasida 1899-yildan to 1956-yilgacha hukm surgan Anglo-Misr Sudani deb nom olgan kondominium tuzildi. Mazkur Kondiminium Sudan davlati tarixida murakkab va qarama-qarshiliklarga to'la bir davr hisoblanadi. Angliya

Sudan ustidan amalda nazoratni qo‘lga olgan Misr Qirolligini tashkil etdi. Sudan mahalliy aholisi garchi muvaffaqiyatsiz bo‘lsa-da bir necha qarshilik va bosqinchilik harakatlarini amalga oshirdilar. Bu mojaro ko‘lami Buyuk Britaniya va Misrdan tashqari Italiya imperiyasi, Kongo erkin davlati va Efiopiya imperiyasini ham qamrab oldi.

Misr boshqaruvi davrida Sudan aholisining aksariyat qatlami markaziy hukumat tomonidan o‘rnatilgan soliq tizimidan ancha aziyat chekdi. Mazkur soliq tizimiga ko‘ra, mayda savdogarlar va dehqonlar uchun bir tekis soliq o‘rnatilgandi. Mazkur soliqlar esa Shimoliy Sudanning Shayqiyya qabilasidan hukumat tomonidan tayinlangan soliq yig‘uvchilar tomonidan shafqatsizlarcha undirilar edi. Og‘ir kelgan yillarda, ayniqsa qurg‘oqchilik va ocharchilik bo‘lgan davrlarda dehqonlar tabaqasi narxi yuqori bo‘lgan soliqlarni to‘lay olmadilar [1,87]. Shayqiylarning bu kabi adolatsiz usullaridan qo‘rqqan dehqonlarning aksariyat qismi unumdor bo‘lgan Nil vodiysi qishloqlaridan uzoq Kordofan va Darfur hududlariga qochib ketishga majbur bo‘ldilar. Bu toifadagi muhojirlar “jallaba” nomi bilan mashhur ya’ni o‘zlarining erkin va bemalol kiyinish uslubiga ega bo‘lib Sudanning markaziy shaharlarida va boshqa shaharlarda tashqi savdo kompaniyalari uchun kichik savdogar yoki vositachi sifatida ishlay boshladilar. Shuningdek, qul savdosi bilan shug‘ullanuvchi qabilalar ekanligi ham ma’lum.

XIX asr o‘rtalarida Usmoniylarning Misrdagi boshqaruvi Xadiv Ismoil qo‘liga o‘tgan edi. Xadiv Ismoilning harajatlari Misrning haddan ziyod ko‘p qarz bo‘lib qolishiga sabab bo‘ldi va Suvaysh kanali krediti bo‘yicha deyarli oxirgi nuqtada Buyuk Britaniya aralashib nazorat evaziga moliyaviy yordam ko‘rsatdi. Shuningdek, Hindiston kabi Buyuk Britaniya tojining marvaridlari tomon Suvaysh kanalichalik to‘g‘ridan to‘g‘ri va strategik ahamiyatga ega yo‘l yo‘q edi. 1873-yilda Angliya-Fransiya qarz komissiyasi dasturini Angliya qo‘llab-quvvatladi. Mazkur komissiya 1879-yilda Ismoil o‘z o‘g‘li Tavfiq foydasiga hokimiyatdan ketdi. Shu kabi omillar siyosiy inqiroz davrining boshlanishiga olib keldi.

Shuningdek, 1873-yilda Xadiv Ismoil millati xitoy bo'lgan Gordonni Sudanning ekvotarial viloyatlari gubernatori qilgan edi. General Charliz Gordon va Darfurning mahalliy boshlig'i Al-Zubayr Rahma Mansur o'rtasida uch yil mobaynida kurash bo'lishiga olib keldi hamda keyinchalik Ismoil taxtdan ketgach Charliz Gordon uchun ko'maklashuv keskin pasaydi. Va ma'lum bir vaqt o'tib sobiq hukmdor siyosati yangi gubernator tomonidan tugatildi, ammo ozchilik guruhning noroziligi va g'azabi inobatga olinmagan edi [2,21].

Shunday bir vaziyatda, mahalliy Sudan xalqining chet ellik Misr hukmdorlariga nisbatan etnik g'azabi hamda Charliz Gordon kabi nasroniyning yuqori lavozimni egallashi hamda ko'pchilik ta'kidlagan yana bir norozilik omili bu o'sha vaqtlarda Sudan uchun asosiy daromad manbai hisoblanadigan qul savdosining Misr hukumat tomonidan bekor qilinishi bo'lgan edi. Bu kabi sharoitlar mahalliy kuch tomonidan yangi bir qo'zg'olon paydo bo'lishi mumkinligidan darak berar edi [3,29].

1870-yillarda musulmon ulamolaridan bo'lgan Muhammad Ahmad ismli bir shaxs yerni ozod qilish uchun o'z tarafdorlarini atrofiga yig'a boshladi. Muhammad Ahmad sudanliklarning yetakchisi sifatida xalqni chet elliklar zulmiga qarshi muqaddas urushga chaqirdi. Oradan ko'p vaqt o'tmasdan, o'zini islom olamining va'da qilingan qutqaruvchisi-Mahdiy (arabcha-Alloh tomonidan to'g'ri yo'lga yetaklovchi) nomi ostida misrliklarga qarshi ochiqdan ochiq qo'zg'olon ko'tardi. 1881-yil avgust oyida o'sha paytdagi Sudan gubernatori Rauf Posho Mahdiyni qo'lga olish uchun ikkita kompaniyani jo'natdi. Kompaniya rahbarlari va askarlariga esa Mahdiyni tutib hokimga topshirishsa lavozimlari ko'tarilishi va'da qilingan edi. Ikkala kompaniya Aba oroliga chiqib Mahdi yashaydigan qishloqqa kelishdi va bir vaqtning o'zida hujumga o'tgan kompaniyalar bir-biriga o'q uza boshladi, bu esa Mahdiy boshchiligidagi ozchilik guruhning ular bilan birma-bir hujumga o'tib ularni mag'lub qilish imkonini berdi [4,10].

So'ngra Mahdi Kordofanga ya'ni hukumat binosi joylashgan Xartumdan uzoqqa chekindi. Mahdi g'alabasining guvohi bo'lgan aksariyat arab qabilalari misrliklarga qarshi qaratilgan bu harakatga qo'shilishdi. [5,6]

Mahdi va uning tarafdorlari 1881-yil oxirida Kordofandagi Nuba tog'lariga kelib joylashishdi. Bu yerga Fashodan yuborilgan boshqa bir Misr ekspeditsiyasini ham pisirma orqali tor-mor qilishdi. Dastlabki Aba oroli jangchilari kabi, mazkur kuch misrlik 200 kishilik piyoda askarlari va 1000 ta mahalliy kuch vakillari hamda umumiy qo'shin qo'mondoni bo'gan polkovnik Rashid Bay Ahman tarafdorlarigacha o'ldirilgan. Bu singari to'qnashuvlar jarayonida, Mahdi Muhammad alayhissalom hayotiga qasddan tashbih qilib o'z faoliyatini ham qonuniylashtirib oldi. O'z tarafdorlarini ansor (arabcha-yordamchilar, safdoshlar), chet elliklardan qochib ketishini esa hijrat (arabcha-ko'chish, migratsiya) deb nomladi. Shu bilan birga, xalifalar (arabcha-o'rinbosar, noib)ga ham ma'lum bir ma'noda o'xshatish qilib qo'mondonlarni tayinladi. Masalan, u Abdulloh ibn Muhammad-Abu Bakr ya'ni uning vorisi, davomchisi sifatida e'lon qilgan edi. [6,34-35]

Misrning sudandagi ma'muriyati bu kabi to's-to'polondan jiddiy xavotirga tushib 4000 qo'shin yig'ib Yusuf Posho boshchiligida jo'natdi. Mahdiyichilar armiyasi garchi kuchsiz qurollangan, deyarli yarmi nimjon, och bo'lishiga qaramay haddan tashqari o'zlariga erk berib kelgan Misr armiyasini 1882-yil, 7-iyundagi tonggi jangdayoq yengishdi. Endi ular yirik miqdorda harbiy kiyimlar, jang qurolari, o'q-dori kabi resurslarga ega bo'lishdi. Shuningdek, 1882-yilda Xartumga misrlik Abdul Qodir general-gubernator etib tayinlangach u Mahdiyichilar isyonini bostirishga urindi. Lekin navbatdagi bu kuchlar ham mag'lubiyatga uchragan edi.

Ammo qo'zg'olonchilarni Xiks ekspeditsiyasi kuchlari kutmoqda edi. Anglo-Misr usrusgidan keyin hukumat boshqaruvi Britaniyaga o'tgach Yevropa armiyasi Sudan hududidagi vaziyatni yanad ko'proq anglashdi. Hukumatdagi Ingliz vakillari keyingi ekspeditsiyaga noiloj rozi bo'lishdi. Keyingi kuch Xartumda yig'ildi va 7300 ta piyoda, 1000 ta otliq, 300 ta artilleriya, 10 ta pulemyot va tog' qo'shinlaridan tashkil

topgan qo'shinga Britaniya Hindistonining iste'fodagi zobiti Uilyam Xiks hamda 12 nafar Yevropalik zobitlar boshchilik qilishdi. Ko'p sonli ushbu armiya xartumni tark etmasdan turib Mahdiychilar qamal qilayotgan El-Obeid shahri qulab tushgan edi, biroq Xiks g'alaba qozonish ehtimoli kam bo'lsa-da, bardavomlik yo'lini tanladi. 1883-yil, 3-4-noyabr oylarida Xiks va Mahdiychilar o'rtasida ayovsiz jang bo'lib o'tdi va bu jang Mahdiychilar foydasiga hal bo'ldi. Xiks boshliq inglizlar qo'shini sudan ansorlari tomonidan qirib tashlandi. 1884-yili inglizlar Sudanga general Gordon boshchiligida harbiy qism yuborishdi. Biroq bu qo'shin ham ansorlar tarafidan qirg'in qilingan edi [7,118].

Aynan shu davrlarda, Misr Yevropaga qarzini to'lash bo'yicha juda chigal vaziyatni boshidan kechirayotgan edi. Bundan ham og'ir holatga tushmasligi uchun Misr hukumati qarz foizini o'z vaqtida ado etishi kerak edi. Sudandagi garnizonni saqlab turish esa Misr hukumati uchun juda qimmatga tushar va qo'llab-quvvatlanmaydigan harajat edi. Sudan gubernatori Charlz Gordon shuning uchun ingliz vakillari tazyiqi ostida Sudandagi Misr mavjudligini to'xtatib mamlakatni esa Mahdiy boshqaruviga o'tkazishga qaror qildi.

Jamoatchilikning kuchli bosimi bilan ingliz boshqaruvi Xartumni ozod qilish maqsadi bilan Garnet Volsen boshchiligidagi navbatdagi ekspedetsiya-Nil ekspedetsiyasi jo'natgan edi. Ba'zi Britaniya matbuotlarida "Gordon yordam ekspedetsiyasi" deya nom olgan bu ekspedetsiya 1885-yil, 17-yanvarda Abu Klea jangida Mahdiychilarni mag'lub etgandan so'ng kolonna yanvar oyi so'nggida Xartum hududiga yetib keldi, biroq ular Gordon va garnizon qirg'ini va 2 kun ilgari vayron bo'lgan bo'lgan shaharni ko'rgach kech bo'lganini tushunib yetishdi. Shuningdek, Hindiston qo'shinlari va general-leytenant boshchilik qilgan kuchlar 1884-1885-yillardagi janglarda g'alaba qozongan bo'lsa-da, harbiy holatni o'zgartira olmadilar hamda ular chekinishga majbur bo'ldilar. Mazkur kechgan voqealardan so'ng Britaniya-Misrning Sudandagi faoliyati vaqtinchalik tugadi va to'liq nazorat Mahdiychilar qo'liga o'tdi.

1885-yilda Sudanda mustaqil Mahdiylar davlati tuzildi. Muhammad Ahmad g'alabadan ko'p o'tmay, 1885-yil, 22-iyunda vafot etdi va uning o'rniga Xalifa Abdulloh ibn Muhammad Mahdiylar davlatining qodir hukmdori bo'ldi. Omdurman shahri esa poytaxt etib belgilandi. Davlat viloyatlarga bo'linib 200 kishilik qo'shin mamlakat asosiy tayanchi bo'lib qoldi.

Ammo, Yangi mustaqillikni qo'lga kiritgan bu davlatda ichki nizolar boshlangan edi. Asosan mana shu omil tufayli Mahdiychilarni zaiflashtirdi. Bunday vaziyatni go'yoki kutib turgan Buyuk Britaniya hukumati Efiopiyani Sudanga qarshi undadi. Natijada, bu omillar 1885-yilda boshlangan va ko'plab qon to'kilishiga sabab bo'lgan Efiopiya-Sudan urushi boshlanishiga olib keldi. Efiopiyaning o'sha davr hukmdori Yo'xonni Sudanning yangi yetakchisi Abdullohga murojaat etib, umumiy dushman tomon bir jam bo'lib qarshi harakat qilishga chaqirgan edi. Biroq, Abdulloh buning uchun Yo'xonnidan islom dinini qabul qilishini so'radi. Oqibatda esa zarur bo'lgan shartnoma imzolanmay qolgan edi. Sudanliklar foydasini ko'zlovchi bunday bitim esa oradan to'rt yili o'tib Efiopiya imperatori Menelik davrida tuzildi. Shunday bo'lsa-da, Buyuk Britaniya-Misr birlashgan qo'shini 1889-yil avgust oyida Sudan mahdiylari qo'shini ustidan ustunlik qilib Sudanning asosiy qismini bosib olishga erishdi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, ushbu davrda chet el intervensiyasiga hamda Misr hukumatiga qarshi tura oladigan, unga faol qarshilik ko'rsatadigan Sudan xalqining milliy birligi shakllanmagan edi. Ushbu vazifani bajarishi mumkin bo'lgan mahalliy burjuaziya zaif, mamlakat siyosiy hayotidagi roli sezilarli emas edi. Kondiminium Sudan xalqining o'z taqdirini o'zi belgilash huquqini ham cheklab qo'ygan davr bo'ldi. Bundan tashqari, Kondiminium davrida Angliya va Misr o'rtasida ham doimiy to'qnashuvlar bo'lib turdi, bu esa Sudan mahalliy xalqining siyosiy va iqtisodiy jihatdan rivoj topishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Shuningdek, Muhammad Ahmadning ahvoli o'sha davr nuqtai nazaridan qo'shin, oziq-ovqat, kiyim-kechak borasida ancha zaif edi. Biroq, Muhammad Ahmadning qo'llagan mohirona harakatlari Mahdiychilarning ko'p g'alabalarini ta'minladi. Bu omillarning

barchasi Sudan milliy ozodlik harakatining murakkab kechishiga, mustaqillik g'alabasining hamda kondiminium tugatilishi jarayonining ancha kechikishiga olib keldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Major Robert N. The Mahdist Revolution. – Rossi, USA, 1994. 98-p.
2. Ismail Hakki GOKSOY. Some aspects of the Anglo-Egyptian condominium rule in Sudan (1899-1914). Turcia., 2018. 90-p.
3. Naima ZEGLAOUI, Souad MAMMERI. The Mahdist Revolt in Sudan 1881 – 1899. Doctors. Adrar., 2017-2018. 42-p.
4. Kim Searcy. The Formation of the Sudanese Mahdist State. LEIDEN • BOSTON.,2011. 165-p.
5. The Islamic State (IS) and the Sudanese “Mahdiyyah”: A Comparative Analysis of Two Failed Dr. Anthony Celso. Apocalyptic Jihadist States. Angelo Texas, USA. 2018. 41-p.
6. Dr. Anthony Celso. The Islamic State (IS) and the Sudanese “Mahdiyyah”: a Comparative Analysis of Two Apocalyptic Jihadist States. 17-p.
7. M. Lafasov, U. Jo'rayev, E. Xoliqov, D. Qodirova. Jahon tarixi. „O'QITUVCHI“ NASHRIYOT-MATBAA IJODIY UYI TOSHKENT — 2014. 158-b.
8. Смирнов С.Р. Во-естание махдистов в Судане (1881-1899). Москва. 1950.
9. Смирнов С.Р. История Судане (1821-1956). Москва. 1956.

MAHDIST MOVEMENT LED BY MUHAMMAD AHMAD DURING THE ANGLO-EGYPTIAN KONDIMINIUM

Annotation: This article highlights the measures taken by Muhammad Ahmad, considered one of the leaders of the national-liberation movement against foreign colonists and the Egyptian government, to preserve the country, form a Mahdi state, fight against expeditions and change the political system in the Mahdist state and

democratize governance. The scientific work also details the mercenary resistance actions of the Sudanese Indigenous people against the colonists, the work done towards securing the defense.

Keywords: Khadiv, Muhammad Ahmad, Mahdists, Khadiv Ismail, Charles Gordon, Pasha Tawfiq, Suez Canal, Sudan, England, Egypt, expedition, Khartoum, Caliph Abdullah ibn Muhammad.

МАХДИСТСКОЕ ДВИЖЕНИЕ ВО ГЛАВЕ С МУХАММЕДОМ АХМАДОМ ВО ВРЕМЯ АНГЛО-ЕГИПЕТСКОГО КОНДОМИНИУМА

Аннотация: В этой статье нашли свое выражение действия Мухаммеда Ахмада, считавшегося одним из лидеров национально-освободительного движения против иностранных колонизаторов и египетского правительства, по сохранению страны, созданию махдистского государства, борьбе с экспедициями, изменению политической системы в махдистском государстве и демократизации управления. В этой научной работе также подробно описаны отважные действия сопротивления коренных народов Судана против своих колонистов, а также работа, проделанная для обеспечения обороны.

Ключевые слова: Хадив, Мухаммад Ахмад, махдисты, Хадив Исмаил, Чарльз Гордон, Паша Тауфик, Суэцкий канал, Судан, Англия, Египет, экспедиция, Хартум, Халиф Абдулла ибн Мухаммад.